

GAMIZ-EN HIZKERAZ ZERTXOBAIT

Hendrike Knörr

Jaun-andereok:

Hasiera batez, arabarra naizen honi zera esan zidaten: Gamiz-en aditza aztertu behar nuela. Ordea, ez nauzue ni azterketa hori egiteko behar bezain gaia, eta bestetik beste gauza asko zen aipagarri. Horregatik, neure lanean hauxe egina dut: adizkera desberdin guztiak bildu; hitz eta hitz-eta-morfemak alfabetoari dagokionez ezarri, eta Gamiz-en hizkeraz ohar batzuk izkribatu, neronek baino trebeagoren batek argi handiago noiz emango digun zain.

1. Gamiz-en bertsoak Bizkaiko euskaraz dira batipat, Nafarroakoarekin nahasirik (beude oraingoz esateko modu hoiak).
Ikus:

Bizk.

emon,er(o)ango,
euzqueraz,
uleac, alan
atara, alcarregaz,
bategas,
errespuestea.

Nafar.

eman, eraman,
euscaraz,
belohac, anitz,
ardo, atso ura,
carrica.

Aditza ere bai Bizkaikoa da. Eta Bizkaian sarritan gertatzen denez, "s" eta "z" nahasten ditu Gamiz-ek:

ezan, penas, gaisqui, zabaltazunaz, gusto.

Gernikan maiz entzun dudan legez, Gamiz-ek ere intenporala darabil, intenporal erabili beharrean:

"ifin naiz au eguiten".

Hizkera honen aurrean zer pentsa? Hau nere uste ustela dateke, bainan luzaro Iruinean bizi zen Gamiz-ek Iruineko mintzaira hartu zuen, oinharria Sabando-koa zela, ordea. Hauzia, noski, ez dugu argituko euskalkien historia eta gora-beherak hobe aztertu arte (1).

(1) Ikus L. Mitxelena: "Notas sobre las lenguas de la Navarra medieval". "Homenaje a D. José Esteban Uranga" baitan. Iruinea, 1971.

2. Erdarakadak nonnahi aurkitzen ditugu Gamiz-en bertsoetan. Gisa da, Gaztelan luzaro bizi izanda eta Iruinea garai hartan nahiko erdaldundua zatekelako.

3. "Zarete"/"Zaree" gabe, "zera" aurkitzen dugu, esaterako, Bartolome Madariaga-rengan. Gamiz-ek, alderantziz, honako hau esaten du:

"zera estiaC"

"Berori"-tik "zu"-ra pasatzen da batzutan:

"Zuk eraman duztazu (juicioa)
eta itzul bear dust".

4. Neure/Ene behar den moduan darabil, "nere" nehoiz ageri ez dela.

"zaode ENE gogoan".

"ilco naiz zugatio NEURE penas"

"ifin naiz au eguiten NEURE bildurraz"

"ENE suertea da gogorr"

"ENE viotza nequeaz dago".

5. Baldintzazko esakunak ongi darabilzki Gamiz-ez, subjuntiboa behar den moduan ezarriz:

"albadaygu eguin zerbait"

"ta ifin bazadiz seria".

6. Hona non esakera harrigarri batzuk:

"bodac daucagu"

"gauza gustiac izten dut

"ezcuac duzu leun"

"bere escuac mun eguiten dut".

Nere ustez, horrez (eta bestek) esan nahi du erdarak aurre-rapen handia egina zuela bai Gamiz-engan bai Sabandon eta Hegoaldeko Nafarroan. Gernikan sarritan entzuten da kaleko mutikoen ahotik: "Gizon horrek (= hoeik) ezagutzen DOT", edo "Gauza guztiak baDAKIT".

Adizkera sintetikoak

A. *Intransitiboak*

IZAN

naiz
da
gara
zera

dira, dirade
nadi
bedi
zaiste
zadiz

EGON

nago
dago
zaode, zaude
dagos, daode

(imper.)
gaode

JOAN

noa
doaz
(imper.)
goazen

B. *Transitiboak*

UKAN

dut
du
degu, deugu, dugu
duzu / dituzu
duei

nau
nauzute

deust, dust
duzco
duztazu
dio

nuque
luque

zaitela

EGIN

naizu
eguizu
eguidazu, eidazu

dait (?) (aldaidana)
dai
(alba) daygu, daigu

(alba) nei

EDUKI

nauco
naucazu
daucat
daucagu

JAKIN

daquit
daqui

ERUDI

dirudi

EMAN, EMON

emandazu
emozute

GAMIZ-EK ERABILITAKO HITZAK

acabatzen
aDios
adisquide
adisquidea
afectuosco
agradatzeco
ain (2)
aingueru
ala
alan
albadaygu (2)
albanei
alcateari
alcarregaz
aldaidana
aldapatic
aldeco
aldetic (2)
almorzu
amadioetan (sic)
amari
amistade
amudioa
an (2)
an (2)
andi (2)
anitz
arathse (sic, 2)
arboletan
ardanzera
ardo
arendaco (2)
arime
ariñac
arreba
artara
aspiti
asqui

ataratzen
atso
atzera
au (2)
auhse (sic)
aurpeguia
aurpeguicho
aurrean
aurrera
ausencia
ausenciaric
azcatuta
azpian
aztuco
ay (3)
aytari

ba
ba- (13)
bacarric
baga (4)
bague
vallera
baña (2)
baño
barcatu
bat (9)
batec
bategaz
batzuc
bazuc
bai
bay (8)
bear (6)
bearco
becoqui
bedi
begui

beguiac (2)
 beguian
 beguietan
 beguicho
 beguiratu
 beitiagoco
 beitico
 belchac
 veñere
 bere
 bero
 berori
 berri
 verris
 besoetan
 beste (2)
 veste (4)
 verce
 bestela
 beti (3)
 bezala
 biai
 videa
 bien
 bietan
 bigundu (2)
 viotza (2)
 biotzeco
 viotzen
 vildu
 vildurric
 biraldu
 viurtu
 viurtuco
 vici (3)
 bizi
 vissia
 vizia
 bularra
 busti
 bustiric

 campu
 cantaceagatic
 cantatzeco
 carcel
 carmiña
 carricatic
 carta
 catena
 cer (= zer)

cerren (= zeren. Ikus "zerren")
 ceruetan
 chiqui (2)
 chori
 choriac
 churi (2)
 chuzen
 copla
 cumplitua

 da (9)
 dabilcenchoac (2)
 (espa) dagos
 (espa) daigu
 (ba-) dai
 damuric
 daode
 (ba-) daqui
 (ba-) daquit
 daucat
 daude (2)
 degu (4)
 dugu
 deugu
 descansatuco
 deust
 dust (2)
 dio (2, ukan)
 dio (2, jo)
 dira (2)
 dirade (3)
 dirudi (2)
 disparateac
 dituzun
 doaz
 du
 dudan
 dudanac
 duei (= dute)
 duenac
 dut (7)
 (ba-) dut
 duzu (11)
 (ba-) duzu (2)
 duzu (1a)
 duzco (= deusku)
 dulce

 echeco
 hechera
 eder

ederra
 edo (3)
 egatzen
 egaz
 egon (4)
 egoteco (2)
 eguin (2)
 eguingo (2)
 eguiño
 eguiten (4)
 eguidazu
 eidazu
 eguizu (2)
 eguinza
 egunen (3)
 egunez
 elurrezco
 emengo
 eman
 emango
 emadazu
 emozute
 eraman
 erango (= eroango)
 erderaz
 ere (3)
 eriotzea
 erorean
 erremenduetan
 errecan
 errecachoa
 errecaidera
 errecaidetic
 errespuestea
 errotara
 escua (2)
 escuac
 ezcucac (2)
 espanac
 estiac
 esperanzas
 es (taquit)
 es (tu)
 es (tuzu)
 ez (tuzu)
 ez (tut) (2)
 es (padu)
 es (padagos)
 eta (7)
 euqui (2)

euren
 euscaraz
 euzqueraz (2)
 ez (9)
 ezan (= esan) (7)
 ezaun
 ezaundu
 ezin

faire (2)
 faralaralarequi
 fararirayrena (2)
 fite
 fixoric
 fortuna

gaisqui
 gaizqui (3)
 gaizto
 gaiztoetan
 gaiztuco
 galant
 galantea
 galdu (2)
 galdua
 galduric (2)
 gaode
 gara (7)
 garezaraco
 gaur (2)
 gauza (2)
 gauzac (2)
 gavez
 genteai
 goazen
 gogoan
 gogorr
 gogorraco
 gorputz
 gorputzetan
 goytira
 gozo
 gorri
 grocinciac
 gusto
 gustos
 gure (2)
 guarda
 guero
 (-az) guero

gueldi
 guerra
 gucia
 guciac
 guziac
 gustiac (2)
 guztiz (2)
 gustiai

 icuzco
 ycuzco (2)
 ibilco
 ibili
 ifin (2)
 ifini (2)
 ifiniric
 iguzquiac
 yguzquia
 il
 ilco
 ilic
 iletan
 ilundu
 Iruñetic
 iltzeaquin
 irago
 iragoco
 iragoteco
 iraungo
 itsulceco
 itzul
 itzac
 itzalera
 izango (2)
 izten (= uzten)

 Jaincoac
 jantziric
 jaulaco
 jazmiña
 joan (2)
 joango (2)
 juango
 joateco (2)
 jotziza (= josita)
 jucatzera
 juicioa

 -la (2)
 lacrincron (2)

laster
 lastima
 laztana
 len
 lenago
 lepoa
 leun
 libertadea
 libertadeaz
 loturic (2)
 lotza
 lotzaric
 luce
 (ba) luque

 matel
 matsic
 maytea (3)
 mea
 mina
 miñ
 mintzacen
 mun
 munduco
 mutil

 nadi
 nago (2)
 nai (8)
 nay (2)
 naiz (4)
 naiz (la)
 naizu
 nau
 naucazu
 nauco (2)
 nazte
 nazturic
 negarrez
 negarretan
 nequeaz
 Nerone
 neure (2)
 ni (6)
 nic (4)
 noanean
 nola (2)
 nornay
 normalc
 nuque

obequi	serorean
odey	suertea (2)
ofrecimendu	
ogua	ta (15)
oliboan	(es) ta (2)
ondo (3)	(ez) ta (2)
ongui (2)	(es) taquit
on	tentacio
ona	(es) tuzu
onec (akt. sing.)	(ez) tuzu
onela (2)	(ez) tut (3)
onequin	tonuarequin
oña	tunucho
oñecochoa	tortilla
or	
orr	uda
ori	uleac
orra	ura (= hura)
orrequin (4)	urdaiaz
orain	urresco
orzac	urte
osasunaquin (2)	urtean
oso	uzte
ozpina	
-pa-	
paseo	zabal
paseatzera (2)	zabaltazunaz
paseatuta	(ba) zadiz
(ez) pedi	zaita (= zaitza)
penas	zaiste
perfeccioac	(ezpa) zaiste
picher	zaiste (1a)
piadade	zaode
pistu	zaude (2)
pocic	zeinda
posible	zer
preciso	zera (= zara)
prisione	zera (1a)
probechu	zerbait
	zeregatic
refrescatuaz	zerren (= zeren)
	zure (10)
Sangregorio	zuc (2)
sasqui	zugatic (5)
seculaco (2)	zu
serbitzalea	zubira
seria	zudurra
seriedadea	zureac

Oharra: Hitz-zerrenda hau ez dagokio beti alfabetoari. Elkarren zer ikusirik duten hitzak ondoan ezarri ditut maiz.

Hitzak bertsoetako zer lekutan dauden erraz da edireiten, hirurehuntsu bertso besterik ez delako. Parentesis arteko zenbakiak zera esan nahi du: zenbat aldiz agertzen den hitza edo hitza eta morfema. Zenbakirik ez denean, jakina, behin bakarrik agertzen dela esan nahi da.

DABILCENCHOAC

Joan Bapta. Gamiz

Erderaz eztuzu nay
ene viotza
euzqueraz copla eguiten
eztut nic lotza
 Ycuzco deugu
 albadaygu eguin zerbait
 nola beardegu.

Gaizqui ba doaz ere
orra euzqueraz
ifin naiz au eguiten
neure bildurraz
 eguizu farre
 gaizqui mintzacenbadut
 lotzaric bague.

Choriac arboletan
dirade pocic
euren libertadeaz
cantaceagatic
 alan nainuque
 egon ni ere baña
 esta posible.

Ay ene chori arifiac
egatzen duzu
jaulaco carcelbaga
fortuna duzu
 nic ecin ala
 cerren loturic nago
 prisione baga.

Lenago ezaun du baño
uzte duei guciac
Neronebat zerala
bay zera estiac
 dulce ta gozo
 zugatic gauza gustiac
 izten dut oso.

Ene suertea da gogorr
zu gogorrago
ezpazaiste bigundu
galduric nago
 bigundu zaiste
 orrequin gure gauzac
 dirade nazte.

Farre eguiten baduzu
dirudi Aingueru
ta ifin bazadiz seria
gucia da ilundu
 ene Yguzquia
 odeybaga icuzcodut
 zure aurpeguia.

Zure vrresco vleac
nauco galduric
catena orrequin nauco
ongui loturic
 ene maytea
 azcatuta emadazu
 libertadea.

Ay ene begui belchac
 ilic naucazu
 euqui eguizu piedade
 ta pistu naizu

Ay ene mina
 enezat gauza guciac
 dirade ozpina.

Zure beguietan dago
 ene suertea
 naibaduzu vizia
 edo eriotzea

ene laztana
 zugatic eguiñgodut
 nic aldaidana.

Duzu beguicho bazuc
 ta aurpeguichobat
 a egaz joatecodut
 tentacio bat

gaode gueldi
 obequi da ondo egon
 ta ez gaizqui ibili.

Jazmiña eta carmiña
 daode nazturic
 zure matel bietan
 ondo ifiniric

gutziz da ederra
 amparatu nauzute
 ay ene eperla (1).

Ezcuac duzu leun
 lepoa churi
 elurrezco bularra
 zureac dirudi

or vildu duzu
 munduco perfeccioac
 nola bearduzu.

Becoqui duzu zabal
 eta orzac churi
 zudurra eder ta chuzen
 espanac gorri
 guztiz cumplitua
 zure amadioetan nor nay
 daude galdua.

Guerria duze mea
 eta oña chiqui
 gorputz duzula galant
 nor naic badaqui
 onec il nau ni
 nai duenac vizi onequin
 ezpedi ifini.

Ain laster zeinda ezaundu
 jotziza ziotzen
 iltzequin zure amudioa
 ta ezta ataratzen
 dago fixoric
 veñere eztut aztuco
 ta eztut damuric.

Asqui da ezan dudana
 disparteac
 barcatu bearco duzu
 erorean itzac
 juicioa galdudut
 zuc eraman duztazu
 eta itzul bear dust.

— “jotziza” errata bat da, noski; “josita” bear duela dirudi, “iltzequin josita, ta orregatik” dago fixoric”.

— “eroREAN”: Cf. Azkue, Morfologia; item Iztegi Aundia, letra R, “-Rean” Tomo II, edic. Gran Enciclopedia Vasca, pág. 193, col. 2-3. Et passim.

(1) Nere ustetan “eperra”.

— Lehenengo ta bigarren olerkien artean “Sasqui bat ardo esansuena/ ta picher bat oguia” ikusten da. Gauza arraroa! Zer da hori? Olerki baten izen-burua, inolaz ere; Gamizek kopiatu nahi izan zuena ta, damurik, kopiatu gabe utzia. Olerki gehiago idatzi zuen siñale garbia, noski.

EUSCARAZ GAIZTOELAN. OFRECIMEDU BATZUC. AU, EGUINZA, GAREZERACO

Ene viotza nequeaz dago
ausencia luceonetan
ene beguiac bustiric
zugatic negarretan.

Beti gavez, eta egunez
zaode ene gogoan
zure seriedadea daucat
beti beguian aurrean.

Beguiratu eguidazu
Lastima andibategaz
bestelacorren ilconaiz
zugatic neure penas.

Naibaduzu vicinadi
biraldueidazu carta
eta an ezan eguidazu
berori bizi dala.

Osasunaquin bazaude
ni miñbaga egongonaiz
zeregatic, zure gauzac
guciac eneac dira.

Zu gaisqui bazaude ni
preciso gaiztuconaiz
cerren bien gorputzetan
bacarric da arimebat.

Albanei ni orr egon
joateco paseatzera
atso ura estegu erango
bacarric joanbeargara.

Joango gara naibaduzu
zubira edo errotara
edo serorean aldetic
aspiti errecaidera.

Beste egunen beste aldetic
zure paseo artara
ta errecachoa iragoteco
emango deust escua.

Espadu nai escua eman
iragocodut besoetan
estu cer vildurric euqui
bustizaistela errecan.

Albadaygu veste egunen
joangogara ardanzera
matsic espadagos ere
gustos ibilco gara.

Almorzu ona erango degu
tortillaonbat vrdaiaz
probecchu andi eguingo duzco
campu zabaltazunaz.

Sangregorioco aldapatic
goazen verris aurrera
videa ezpadaigu galdu
guero itsulceco atzera.

Bero eguin badai iguzquiac
juangogara itzalera
ta descansatuco degu
oliboa azpian.

Onela ondo paseatuta
viurtuco gara hechera
ta ondo refrescatuazguero
ifini juczera.

Onela iraungo baluque
auhse da bay vissia
baña emengo gusto gustiac
fite acabatzen dira.

— “bestelacorren” (!) Errata bat dela argi dago = “bestela cerren”; fotocopian aise ikusten da itza gaizki idatzi ta letra bat ezabatuz konpondu nai izan zuela

Gamizek.
(Juan Bapta. Gamiz.
Sabando 1696, + Casa Lequio, 1973. Olerki argitara gabea. Loyola.)

EUSCARAZ GAIZTOETAN

Esperanzas vizi gara
egoteco ceruetan
ta an ezta izango ausenciaric
beti egon alcarregaz.

Onequin aDios maytea
guarda zaitela Jaincoac
anitz urte osasunaquin
nic bear dudan vezala.

Arathse bay joan bear dugu
arathse ene maytea
orrequin gure amistade
seculaco izango da.

Iruñetic gaur egunen
estaquit zer iletan
orain eta seculaco
nai dituzun urtean.

Ene gorainciac emozute
ene adisquide gustiai
teytiagoco arreba biai.
beitico echeco genteai ta

Bere escuac mun eguiten dut
chiqui ain serbitzalea
zure errendimenduetan
afectuosco adisquidea.

OÑECOCHOA, VERCE ALDECO DABILCEN/CHOAC
CANTATZECO. TONUAREQUIN

Bay; Bay.
ez, ez, ez, ez, ez,
Zugatic ene beguiac
daude negarrez

ez, ez
bay, bay, bay, bay, bay.
ni joan nai zurequi eta
zuc estuzu nay.

VESTE BAT, ARENDACO

Lacrinron fararirayrena
lacrinron fararirayron.

VESTE BAT ERE BAI
ARENDACO

Goazen goazen goytira
goazen vallera
goazen errecaldetic
gaur paseatzera.

VESTE TUNUCHO BERRI BAT

Mutil batec ezan dust
 naizla galanta
 badaquit ori
 carricatic noanean
 jantziric ongui
 agradatzeco
 "esan dio" segur aski
 ezancio Alcateari
 ene biotzeco

farala ralarequi
 ezandio Aytari ta
 dio viurtu bedi
 Amari ezan ta dio
 ycuzco dugu
 errespuestea esta gaizto
 bodac daucagu
 vda irago bañolen
 beardegu ezcondu.

URKABUZTAIZKO TOKI-IZENAK

Kepa Enbeita

Arabako lurrean bizi gera. Urkabustaiz Udal'ean. Euskeraz mintza gera gu lur honetan eta ez da jendea ez eta lurra horrekin arritzen. Arabako, batez ere Udal honetako, lehengo tradizioarekin ondo lotzen da gure mintzaira. Ez dugu jendeen deitura, etxeen izen eta lurren izenari begiratzea baino. Gizonak elkarri izen bat jarri diete eta baita ere bere lurreri. Izen horrek jartzean arrazoi bat izan zuen, gizonaren nungoa eta kualitatea, edo lurren baliotasuna. Eta esan-nahi edo arrazoi hori itzean, izkuntzan gelditu zan. Hau kultura bat da, herri kultura. Eta guganarte eldu da, nahiz eta guretzako ilun egon izen horren lehenengoko arrazoia. Hau Lehengoan kultura belaunik belaun izkuntzaren bidez mantenitzea da.

Esan dut Urkabustaiz Udal'ean jendea eta lurrak ez direla arritzen gu euskeraz mintzatu arren. Jendeen abizenak, emen ez dira "patronimico" deritzen horretakorik asko, honelakoak dira: UGARTE - ITURRATE - INTXAURREGI - URTARAN-LARRAZABAL - MURGA - EGILUZ - AGINAKO - LANDAZURI - URBINA - SARALEGI - LARREA - TEILAETXE - SALAZAR - URIONDO Ta abar.

Izen hauek ez dira errez galduko belaunik belaun iraungo dutelako aitaren izenez semea ezagutzea edo deitzea legeak agintzen duen bitartean.